

INFORMACE

ANTONÍN HOBZA – NAIVNÍ SNÍLEK, NEBO OPATRNÝ REALISTA?

Veronika Bílková*

Abstrakt: Příspěvek se zaměřuje na dílo profesora Antonína Hobzy, československého odborníka na mezinárodní právo první poloviny 20. století. První část představuje a hodnotí jeho chápání mezinárodního práva s ohledem na změny, k nimž od Hobzovy doby došlo v oblasti subjektů, pramenů a základních zásad tohoto práva. Druhá část uvádí a analyzuje Hobzovy odhady budoucího vývoje v oblasti mezinárodního práva, týkající se vztahu přirozenoprávního a pozitivistického přístupu, vzniku mezinárodních institucí, včetně stálých soudních orgánů, změn v oblasti kontroly dodržování a vynucování mezinárodního práva a vztahu mezinárodního práva a vnitrostátních právních řádů. Příspěvek dokládá, že i když ve své době mohl Hobza působit jako naivní snílek, z dnešního pohledu vychází z hodnocení spíše jako opatrný realista. Hobza správně identifikoval hlavní vývojové trendy mezinárodního práva, podcenil ale rychlost a rozsah změn, jimiž toto právo v posledních desetiletích prošlo.

Klíčová slova: Antonín Hobza, historie, mezinárodní instituce, mezinárodní právo

ÚVOD

Téměř přesně před sto lety, v roce 1913, zveřejnil profesor pražské Právnické fakulty Antonín Hobza, který se do té doby zabýval především právem konfesním a kanonickým, svůj první obsáhlejší spis věnovaný mezinárodnímu právu veřejnému. Spis se jmenoval *Právem mezinárodním ku právu světovému* a původně měl mít dva díly: první mapoval soudobý stav mezinárodního práva, druhý měl přinést „*nástin nových idejí, jichž zárodky v právním řádu mezinárodním dnes již stávají se zřetelnými*“.¹ Druhý díl vzhledem k vypuknutí první světové války v roce 1914 nikdy nevznikl a na úvodní spis Hobza později navázal učebnicí *Mezinárodního práva mírového* (1915 a 1919, respektive 1933 a 1935²) a *Mezinárodního práva válečného* (1923) s dodatkem ke stíhání válečných zločinců (1946).³ Dále se mezinárodním právem zabýval v přednáškách⁴ a článcích publikovaných ve 20. a 30. letech v češtině⁵ a francouzštině.⁶ Pozdější práce umožnily Hobzovi revidovat

* Doc. JUDr. PhDr. Veronika Bílková, Ph.D., E.MA, Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i. E-mail: bilkova@prf.cuni.cz.

¹ HOBZA, Antonín. *Právek mezinárodním ku právu světovému*. Díl I. Praha: Všeherd, 1913, s. 1.

² HOBZA, Antonín. *Právo mezinárodní*. Díl I a II. Praha: Všeherd, 1915 a 1919; a *Úvod do mezinárodního práva mírového*. Část I a II. Praha: nákladem vlastním, 1933 a 1935.

³ HOBZA, Antonín. *Právo mezinárodní: válečné právo pozemní*. Praha: nákladem vlastním, 1923; a *Přehled mezinárodního práva válečného. Dodatek: trestání válečných zločinců*. Praha: Všeherd, 1946.

⁴ HOBZA, Antonín. *Nynější situace mezinárodního práva*. Přednáška prosloušená 2. prosince 1936 ve Švehlově studentské koleji v Praze k agrárním akademikům.

⁵ HOBZA, Antonín. Publikace a platnost mírových smluv v čl. republice. *Právník*. 1923, s. 11–22.

⁶ HOBZA, Antoine. La République Tchecoslovaque et le Droit International. *Revue générale de Droit International public*. 1922, s. 385–409; HOBZA, Antoine. La Petite Entente. *Revue de droit international et de législation comparée*. 1933, s. 235–253.

některé názory vyjádřené ve spise z roku 1913, jeho celkový přístup k mezinárodnímu právu ale zůstal poměrně konstantní.⁷

Hobza očekával, že se mezinárodní právo bude dále rozvíjet a posilovat svůj vliv na mezinárodní scéně. Odhadoval také, že vzniknou různé mezinárodní instituce, včetně stálých mezinárodních soudů, a že státy budou mezinárodní právo více reflektovat ve svých právních rádech a přiznají mu prioritu. Změny měly podle něho nastat i v oblasti kontroly a vynucování mezinárodního práva, kde předvídal zavedení nových mechanismů. Ve své době se Hobza s těmito názory mohl jevit jako lehce naivní snílek. Příspěvek dokládá, že takové hodnocení by nebylo oprávněné. Hobzův pohled na mezinárodní právo je v mnoha ohledech stále (pro současného čtenáře snad až překvapivě) aktuální a jeho prognózy budoucího vývoje se z velké části naplnily. V řadě oblastí se ale mezinárodní právo během posledních desetiletí vyvíjelo rychleji a zašlo dále, než Hobza na počátku 20. století předpokládal. Příspěvek je rozčleněn do dvou kapitol, z nichž první představuje a hodnotí Hobzovo chápání mezinárodního práva a druhá se zabývá jeho odhady budoucího vývoje v dané oblasti.

1. CO JE MEZINÁRODNÍ PRÁVO?

Mezinárodní právo představovalo pro Hobzu „*souhrn právních norem, jimiž říditi se mají státy do společenství států kulturních pojaté ve vzájemných vztazích, po případě i ve styku se státy (svazy) jinými*“.⁸ Toto právo mělo spočívat na dvou klíčových zásadách: zásadě suverenity, chápané jako nezávislost na jiné moci uvnitř či vně státu; a zásadě rovnosti, v souladu s níž nesmí mít žádný člen mezinárodního společenství více práv než člen jiný. Z kombinace obou zásad vyplývá, že mezinárodní právo může vznikat jedině na základě konsenzu všech států (právo obecné, primárně obyčejové), respektive států některých (právo partikulární, primárně smluvní). Právě kvůli důrazu kladenému na to, že „*právo mezinárodní nemůže být pro stát závazným jinak než na základě dobrovolného podrobení se*“,⁹ bývá Hobza řazen mezi tzv. konsenzualisty.¹⁰ Suverenita států a jejich vzájemná rovnost má dále za následek anarchický stav mezinárodního práva, ve kterém chybí centrální autorita, jež by vytvářela normy a vynucovala jejich dodržování. V systému „*není vyššího subjektu, který by nad státy vládl*“.¹¹ Zásada rovnosti podle Hobzy zneumožňuje vznik institucí, v nichž by nebyly zastoupeny všechny státy a nedisponovaly by stejným hlasovacím či rozhodovacím právem. To systém ochromuje a zabraňuje jeho hlubší integraci.

Hobzův popis mezinárodního práva,¹² byť napsaný před zhruba sto lety, jistě působí povědomě. I dnes je mezinárodní právo standardně definováno jako „*soubor právních*

⁷ O Hobzovi více viz též TUREČEK, Josef. Antonín Hobza sedmdesátníkem. *Právník*. 1946, s. 314–316; MRÁZEK, Ivan. Akademik Antonín Hobza. *Právník*. 1954, s. 536–538; KOPAL, Vladimír. O životě a díle akademika Antonína Hobzy (K stoletému výročí jeho narození). *Právník*. 1976, s. 461–465; POTOČNÝ, Miroslav. Antonín Hobza – zakladatel výuky mezinárodního práva. In: Karel Malý (ed.). *Právnícká fakulta Univerzity Karlovy. 1348–1998. Jubilejní sborník*. Praha: Právnícká fakulta UK, 1998, s. 203–207.

⁸ HOBZA, Antonín. *Práve mezinárodním ku právu světovému*, s. 19.

⁹ *Ibidem*, s. 42.

¹⁰ Srov. MALENOVSKÝ, Jiří. Evolution of Opinions on International Custom in Czechoslovak Theory of International Law. *Nordic Journal of International Law*. 1990, Vol. 59, No. 4, s. 237.

¹¹ HOBZA, Antonín. *Práve mezinárodním ku právu světovému*, s. 43.

norem, které zajišťují mírovou existenci a plynulý vývoj mezinárodního společenství“,¹³ přičemž mezinárodním společenstvím „se rozumí především společenství států“.¹⁴ I dnes kladou autoři důraz na to, že „uspořádání vztahů v mezinárodním společenství je (...) koordinanční povahy. Mezinárodní společenství nemá nadřizeného zákonodárce (...). Mezinárodněprávní vztahy zakládají výlučně subjekty těchto právních poměrů jako jediní normotvůrci“.¹⁵ Mezinárodní právo je nadále organizováno odlišně než systémy vnitrostátní a postrádá jednotnou centrální autoritu. Stále také platí zásady suverenity a rovnosti, které jsou nyní propojeny v zásadu svrchované rovnosti.¹⁶ Navzdory tomu nelze tvrdit, že Hobzovo pojetí mezinárodního práva zcela odpovídá současným podmínkám. Mezinárodní právo prošlo za poslední desetiletí sérií změn, které jej vzdálily od systému, jaký znal Hobza. Mnohé z těchto změn by nicméně Hobzu výrazně nezaskočily, neboť je sám poměrně správně předpověděl (a identifikoval také některá rizika s nimi spojená).

První důležitá změna se týká *okruhu aktérů*, vůči nimž se mezinárodní právo aplikuje. Hobza mluvil o „*státech do společenství států kulturních pojetých*“. Toto pojetí se z dnešního pohledu jeví jako příliš úzké, a to hned z několika důvodů. První spočívá v odlišení států kulturních, popřípadě civilizovaných a států jiných. Mezinárodní právo se mělo primárně aplikovat ve vztazích mezi členy první kategorie. Těmi byly v zásadě státy evropské a dále se jimi mohly stát země, jež se evropským státům kulturně podobaly, popřípadě byly natolik mocné, že se dokázaly na mezinárodní scéně prosadit. Dané rozlišení bylo ještě na počátku 20. století zcela běžné a jeho dozvuky lze spatřovat mj. v článku 38 Statutu Mezinárodního soudního dvora, který mluví o „*obecných zásadách právních uznávaných civilizovanými národy*“ (odst. d)).¹⁷ Po roce 1918 sám Hobza z rozlišení vycházel při obhajobě státnosti nově vzniklého Československa, kdy dokládal, že československý národ je „*národ civilizovaný, jehož velká historická úloha je dobře známá*“.¹⁸ Druhá světová válka a proces dekolonizace učinily rozlišování kulturních a nekulturních států konec, mezinárodní společenství tak nyní zahrnuje všechny státy světa a vůči všem z nich se také aplikuje mezinárodní právo.

Vedle kulturnosti/civilizovanosti vyžadoval Hobza po státech, jež měly být podřízeny mezinárodnímu právu, uznání ze strany jiných států. Nejednalo se přitom jen o prosté uznání za stát, ale i o jakési kvalifikované uznání za člena mezinárodního společenství – to právě na základě oné kulturnosti/civilizovanosti. Slovy samotného Hobzy: „*Subjekty mezinárodního práva jsou státy, ale to neznamená, že každý stát je eo ipso členem mezi-*

¹² Viz též MALENOVSKÝ, Jiří – NOVOTNÁ, Kateřina. Mezinárodní právo veřejné. In: Zdeněk Masopust (ed.). *Právo a stát na stránkách Právníka: 150 let českého právníckého časopisu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011, s. 315–361 (respektive 316–322).

¹³ MALENOVSKÝ, Jiří. *Mezinárodní právo veřejné, Obecná část a poměr k jiným právním systémům*. 6., upravené a doplněné vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 15.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ ČEPELKA, Čestmír – ŠTURMA, Pavel. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: C. H. Beck, 2008, s. XXXVIII.

¹⁶ Článek 2 odst. 1 Charty OSN: „*Organisace je založena na zásadě svrchované rovnosti všech svých členů.*“ Rezoluce Valného shromáždění 2625 z roku 1970, jež se obecně považuje za autoritativní výklad Charty, tuto zásadu vymezuje tak, že „*všechny státy (...) mají rovná práva a povinnosti a jsou rovnými členy mezinárodního společenství, nezávisle na odlišnostech ekonomické, sociální, politické či jiné povahy*“. UN Doc. A/RES/25/2625 (XXV), *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, 24 October 1970.

¹⁷ Ustanovení bylo převzato ze Statutu meziválečného Stálého dvora mezinárodní spravedlnosti.

¹⁸ HOBZA, Antoine. La République Tchèque. *La République Tchèque*, s. 387.

*národního společenství. (...) žádný stát nemůže vejít do společenství států, jež nebyl uznán státy existujícími.*¹⁹ Vznik státu je věc faktická, sám ale nezakládá žádná práva a povinnosti. „*Lze si představití stát, jež není subjektem práva mezinárodního, protože jeho existence nedošla mezinárodního uznání.*“²⁰

Mohlo by se zdát, že i tento přístup byl dalším vývojem překonán. Na mezinárodní scéně panuje vcelku široká shoda v tom, že uznání nemá konstitutivní povahu, stát ji tedy ke svému vzniku nepotřebuje. To ovšem Hobza ani netvrdil. Klíčové u něho je rozlišení mezi státy, jež jsou členy mezinárodního společenství, a státy, které jimi nejsou. Toto rozlišení současné mezinárodní právo nezná, *de facto* ale existuje – entity, které na první pohled splňují znaky státu, nejsou ale ze strany mezinárodního společenství akceptovány, zůstávají stranou mezinárodního života. Liší se nicméně důvody, jež k vyloučení vedou. V Hobzově době to byla ona nekulturnost/necivilizovanost, dnes neuznání obvykle souvisí s okolnostmi vzniku entity, jež odporují mezinárodnímu právu (standardně nelegální použití síly jiným státem – např. Severní Kypr či Náhorní Karabach). Další rozdíl je v tom, že zatímco Hobza rozlišoval státy–členy a státy–nečleny mezinárodního společenství, dnes převažuje názor, že většina nečlenů, právě z důvodu problematických okolností jejich vzniku, ani nenaplní znaky státu.

Konečně, Hobzovo pojetí subjektů mezinárodní práva je úzké proto, že je redukováno na státy. Hobza se, podobně jako velká část autorů písičích v první polovině 20. století, domníval, že „*vždy je bezprostředním předmětem právní normy mezinárodní, co ten který stát smí, může nebo má a naopak. Zájmy individuí docházejí tu ochrany jen cestou reflexu práva a povinností státních.*“²¹ Jeho pohled v této věci ovšem nikdy nebyl zcela rigidní, ani statický. Již ve svém spisu z roku 1913, s poukazem na zvláštní status Svatého stolce, naznačuje, že mezinárodní právo by nemuselo nutně zůstat omezeno jen na státy.²² V meziválečném období pak jako jeden z mála autorů v československém prostředí správně rozpoznal trend směřující „*k zásadnímu uznání subjektivity osob fyzických i právnických.*“²³ Další vývoj tento trend nejen potvrdil, ale zašel v posilování subjektivity nestátních aktérů dále, než Hobza čekal. Např. lidská práva, jež podle jeho názoru „*jsou koncepcí práva přirozeného; platné právo mezinárodní jich nezná*“,²⁴ se ve druhé polovině 20. století stala nejdůležitější oblastí mezinárodního práva, kde se projevuje subjektivita jednotlivce.

Vedle subjektů mezinárodního práva doznaly změn také formy, v nichž je toto právo vyjádřeno a které se běžně označují jako *prameny práva*. Hobza považoval za hlavní pramen mezinárodního práva obyčej, opřený o kolektivní uznání vyjádřené reálným zachováváním určitého pravidla. Obyčej mu byl vlastně jediným skutečným pramenem

¹⁹ HOBZA, Antonín. *Práve mezinárodním ku právu světovému*, s. 42.

²⁰ *Ibidem*, s. 41.

²¹ *Ibidem*, s. 33.

²² Velký vliv na Hobzu mělo právě zvláštní postavení Svatého stolce, kterým se coby znalec církevního práva dlouhodobě zabýval. Viz též MALENOVSKÝ, J. – NOVOTNÁ, K. *Mezinárodní právo veřejné*, s. 316.

²³ HOBZA, Antonín. *Úvod do mezinárodního práva mírového*. Díl I. Praha, 1933, s. 163. Učebnice také mění původní definici mezinárodního práva, která namísto o „*souhrnu právních norem, jimiž říditi se mají státy do společenství států kulturních pojaté ve vzájemných vztazích, po případě i ve styku se státy (svazy) jinými*“ (1913) mluví o „*souhrnu právních pravidel, jimiž říditi se mají státy kulturního společenství ve styku vzájemném popř. i jiné subjekty*“ (*ibidem*, s. 22).

²⁴ *Ibidem*, s. 163.

mezinárodního práva, neboť na rozdíl od pramenů ostatních zavazuje všechny státy. Do budoucna proto Hobza očekával další nárůst jeho významu. Tento odhad se naplnil jen zčásti. Obyčej zůstal v mezinárodním právu vlivný, byť se zvláště v poslední době využívá způsobem, který by se Hobzovi nezamlouval – jeho prostřednictvím jsou totiž do mezinárodního práva „pašovány“ instituty vycházející z přirozeného práva (viz dále). Obdobně by mohl mít Hobza výhrady k některým novým institutům, jež jsou se vznikem obyčeje spojeny a neodpovídají jeho pojetí univerzálního mezinárodního práva. Jedním z nich je institut trvalého odpůrce, který dovoluje státu uniknout vázanosti obyčejem aktivní negací obou jeho prvků – praxe i přesvědčení o právní závaznosti pravidla v praxi obsaženého. Dalším je partikulární obyčej existující mezi státy určité oblasti, popřípadě mezi dvěma státy. Již v roce 1913 Hobza upozorňoval na skutečnost, že partiální úpravy mohou vést ke tříštění či, moderním pojmem, fragmentaci mezinárodního právního systému. V tom mu dal další vývoj za pravdu.²⁵

Hobzou preferovaný obyčej navíc v posledních desetiletích ustoupil do pozadí ve prospěch jiného pramene, mezinárodních smluv. Hobza vnímal nástup tohoto trendu a za pozornost stojí jeho odlišení smluv individuálních, které „*netvoří (...) objektivních norem právních, nýbrž zakládají pouze subjektivní nároky stran*“,²⁶ a smluv kolektivních, jež „*mají za předmět přímo tvoření objektivního mezinárodního práva*“.²⁷ Tato typologie odpovídá americkému rozlišení *contracts* a *treaties* či francouzské dualitě *traités-loi* a *traités-contrat*. Hobza byl skeptický ohledně možnosti kolektivních smluv, jimž stál v cestě výše zmíněný požadavek jednomyslnosti všech států vyplývající z jejich rovnosti. Přesto právě kolektivní smlouvy se staly od cca poloviny 20. století nejvýznamnějším pramenem mezinárodního práva ve všech jeho oblastech (od Charty OSN přes lidsko-právní instrumenty až po Úmluvu o mořském právu). Došlo k tomu ovšem za cenu kompromisů, včetně rozvolnění požadavku jednomyslnosti. Ten je v situaci, kdy na světě existují téměř dvě stovky států, nerealistický. Nástrojem rozvolnění je jak přijímání úprav nekonsenzuálně (např. kvalifikovanou většinou), tak institut výhrad, který sám Hobza označil za „*dlouho nesnesitelný*“.²⁸ Hobzova obava, že větší využívání smluv povede k tříštění právního systému, se sice potvrdila, současně ale tento proces umožnil bezprecedentní expanzi mezinárodního práva, kterou by Hobzou preferovaný obyčej jen těžko dokázal zajistit.

Třetí oblast, jež hrála u Hobzy důležitou roli pro vymezení mezinárodního práva, se týká *základních zásad*. Mohlo by se zdát, že v této oblasti k žádným větším změnám nedošlo. Jak jsme již viděli, zásady suverenity a rovnosti, respektive zásada svrchované rovnosti, zůstávají v mezinárodním právu zachovány. Je ale třeba říci, že jejich chápání není statické. Suverenita již není vnímána jako absolutní bariéra chránící státy před všemi zásahy do jejich vnitřních záležitostí. Stala se do značné míry podmíněnou, závislou na chování samotných států.²⁹ Zda se tak děje v rámci realizace suverenity, na základě

²⁵ Viz také UN Doc. A/CN.4/L.702, *Conclusions of the work of the Study Group on the Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law*, 18 July 2006.

²⁶ HOBZA, Antonín. *Práve mezinárodním ku právu světovému*, s. 26.

²⁷ *Ibidem*, s. 27.

²⁸ *Ibidem*, s. 59.

²⁹ Sám Hobza ovšem tento vývoj do jisté míry předvídal. Již v roce 1913 napsal, že „*suverenita nabývá poněkud jiného základu i jiného obsahu a tím jiného smyslu. Stát již není izolovanou jednotkou, jeho členství v mezinárodním společenství vystupuje stále více do popředí.*“ *Ibidem*, s. 71.

souhlasu států, nebo při jejím omezení, je otázka, kterou by Hobza nejspíše označil za prázdnou scholastiku. V průběhu posledních desetiletí na sebe státy vzaly, respektive byly jim uloženy nejrůznější závazky v oblastech dříve vyhrazených vnitrostátní úpravě, jako je nakládání s vlastními obyvateli (právo lidských práv), zacházení s povstalci bojujícími proti ústřední vládě (mezinárodní humanitární právo), nebo trestání závažných zločinů (mezinárodní trestní právo). Hobza zažil počátky tohoto procesu po konci druhé světové války, jeho rozměr ale mohl jen těžko předvídat.

Ve svém spisu z roku 1913 se Hobza vyslovil značně skepticky k možnosti vzniku mezinárodních institucí, v nichž by nebyly zastoupeny všechny státy systému a všechny by se na principu rovnosti hlasů nepodílely na rozhodování. Zásada suverenity podle něj „*vylučuje (...) každé majoritní rozhodování uvnitř onoho společenství*“.³⁰ V tomto ohledu mu další vývoj za pravdu nedal: majoritní rozhodování se stalo normou ve velké části mezinárodních organizací a státy strpěly vznik institucí, v nichž nemají zastoupení, i když se na ně jejich akty vztahují. Typickým příkladem je Rada bezpečnosti a soudní orgány včetně Mezinárodního soudního dvora. Je ovšem třeba uznat, že výhrady vznášené vůči činnosti těchto institucí v mnohém odrážejí důvody, jež stály v pozadí Hobzových úvah. Jedním z nich byla obava z toho, že narušení zásady rovnosti opět povede k hegemonii velmocí. Ta v mezinárodním právu existovala až do přelomu 19. a 20. století a Hobza ji coby zástupce menšího národa logicky vnímal dosti kriticky. Dnešní Rada bezpečnosti by mu tak asi připomněla koncert evropských velmocí, jehož fungování považoval Hobza za překonané.

Ještě více než institucionalizace mezinárodního systému by Hobzu zřejmě překvapil posun v samotném mezinárodním právu. Hobza znal mezinárodní právo jako rudimentární a vnitřně nepřilíš diferenciovaný soubor norem s převážně negativním obsahem (vymezeným ve formě zákazů), jehož vývoji „*sotva lze vytknouti ukvapenost*“.³¹ Během desetiletí od Hobzovy smrti však mezinárodní právo prošlo procesem rychlé expanze, v rámci níž se rozšířilo do prakticky všech oblastí života, nabylo pozitivnějšího obsahu (vedle zákazů dnes obsahuje mnoho pozitivních závazků) a vnitřně se rozrůžnilo do celé řady subsystémů. Postupně se v něm také, po vzoru práva vnitrostátního, prosazuje určitá hierarchizace či vertikalizace. V době Hobzy měly mezinárodněprávní normy dispozitivní charakter, tj. státy si mohly sjednat odlišnou dílčí úpravu. Ve druhé polovině 20. století se ale na mezinárodní scéně objevil koncept norem kogentních, které takovouto odchylnou úpravu nepřipouštějí. Kogentní normy se navíc podle všeho mohou zformovat i přes nesouhlas určité části států, což by se Hobzovi vzhledem k jeho důrazu na konsenzus států asi příliš nelíbilo.

Přehled ukazuje, že Hobzovo chápání mezinárodního práva není radikálně vzdálené tomu, jak tento systém vypadá dnes. Hobza, jak uvidíme i dále, dokázal správně identifikovat mnohé trendy, jež se v jeho době, dokonce již před první světovou válkou, začínaly postupně v mezinárodním právu projevovat (pluralizace aktérů, nástup normativních smluv aj.). Byl ale i „dítětem“ své doby a v jejím světle některé jevy a posuny považoval za těžko realizovatelné, popřípadě nežádoucí. Platí to mj. pro ústup obyčejů, nebo pro vznik mezinárodních institucí. První změnu Hobza neočekával a nechtěl,

³⁰ Ibidem, s. 44–45.

³¹ Ibidem, s. 25.

protože obyčej měl za jediný možný pramen jednotného mezinárodního práva. Vývoj mu nedal za pravdu, mezinárodní smlouvy se ukázaly jako užitečnější, pružnější i jistější nástroj než obyčej, který navíc také už není „tím, čím býval“. Druhou změnu si Hobza přál, nevěřil ale, že k ní v brzké době dojde. Opět se, jak mohl zčásti ještě za svého života vidět, mýlil, neboť zásada suverenity neznemožnila vznik mezinárodních organizací a tento vznik současně neznamenal konec zásady svrchované rovnosti, jehož se Hobza coby představitel malého státu obával.

2. KAM SE BUDE MEZINÁRODNÍ PRÁVO UBÍRAT?

Podrobnou vizi dalšího vývoje mezinárodního práva měl obsahoval druhý díl studie *Práve mezinárodním ku právu světovému*, který nakonec nevznikl. Své představy, odhady a také určité obavy nicméně Hobza vyjádřil jak v díle prvním, tak v dalších, později vydaných pracích. Některé z těchto představ, odhadů a obav již rozebrala předchozí kapitola. Kapitola tato se zaměří na další velká témata, jimiž se Hobza ve svých pracích zabýval. Jde o vztah přirozenoprávního a pozitivistického přístupu k mezinárodnímu právu, vznik mezinárodních institucí, včetně stálých soudních orgánů, změny v oblasti kontroly dodržování a vynucování mezinárodního práva a vztah mezinárodního práva a vnitrostátních právních řádů. Hobzou identifikovaná rizika týkající se budoucího vývoje mezinárodního práva souvisejí s uvedenými oblastmi, a budou proto rozebrána v jejich rámci.

Hobza bývá standardně označován za představitele *pozitivismu*.³² Často bývá v této souvislosti citován jeho úvod ke knize *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva* vydané ve 20. letech, v němž stojí: „Mezinárodní právo je dnes pozitivně právní disciplínou. *Není práve mezinárodním, co není obsaženo v mezinárodních smlouvách (právo tvorných), nebo v mezinárodních obyčejích. Ke studiu tohoto oboru již nestačí úvahy o přirozených právech států.*“³³ Právo pro Hobzu tedy bylo primárně souborem norem vytvořených lidmi za účelem regulace vztahů mezi nimi. Tento přístup se lišil od přístupů některých dalších autorů první poloviny 20. století, kteří bývají řazeni mezi pozitivisty, zejména představitelů tzv. normativní školy (také ryzí teorie práva), jako byli Hans Kelsen (vídeňská škola) či František Weyr (brněnská škola). Na rozdíl od nich se Hobza nezajímal jen o právní systém jako takový, ale i o reálné působení práva v praxi. „*Existenci práva*“, říká Hobza, „*rozumíme jeho platnost*“,³⁴ přičemž platnost se odvíjí jak od existence norem, tak od přítomnosti síly schopné tyto normy vynutit. „*Faktum, ať čin, ať jiná skutečnost, a norma, dle níž možno ono faktum závažným způsobem oceniti, jsou základní složky každého práva.*“³⁵

Druhým znakem Hobzova přístupu, který současně předurčil jeho odhad budoucího vývoje mezinárodního práva, byl evolutivní pohled. Hobza měl za to, že mezinárodní právo prošlo postupem doby třemi hlavními fázemi. V první fázi se opíralo o božské

³² ŠTURMA, Pavel. The History and Developments of the Czech Doctrine of International Law. *Czech Yearbook of International Law*. 2010, Vol. 1, s. 5.

³³ HOBZA, Antonín. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha, 1931, s. 3.

³⁴ HOBZA, Antonín. *Práve mezinárodním ku právu světovému*, s. 7.

³⁵ *Ibidem*.

právo (*ius divinum*) a křesťanský světový názor, ve druhé fázi se přiklonilo k přirozenému právu (*ius naturale*) a představě přirozené nutnosti a účelnosti a ve fázi třetí se stává právem pozitivním (*ius positivum*), a získává tak pevný vědecký základ. Tato představa v mnohém připomíná tzv. zákon tří stádií francouzského filozofa a zakladatele pozitivismu Augusta Comta. Podle Comta prochází lidské myšlení třemi stadii – teologickým, metafyzickým a vědeckým (či pozitivním).³⁶ Až v posledním stadiu, jež je logickým završením celého vývoje, lze mluvit o skutečném vědeckém poznání. Podobně mezinárodní právo podle Hobzy prochází od svého vzniku procesem vnitřního zdokonalování, který bude nadále pokračovat a v jehož průběhu „*představa právních norem přirozených zajisté úplně zmizí, až postaveno bude právo mezinárodní na bezpečnější základ norem pozitivních*“.³⁷

Hobza tedy očekával, že další vývoj mezinárodního práva přinese definitivní triumf pozitivismu a odstranění posledních přežitků *iusnaturalismu*, které spatřoval např. v citu spravedlnosti a v ideji lidskosti. Toto očekávání se naplnilo jen zčásti. Je nesporné, že během posledních desetiletí došlo v mezinárodním právu k bezprecedentnímu nárůstu počtu norem pozitivní povahy, vyjádřených v mezinárodních smlouvách či obyčejí. Neznamenalo to ale konec mezinárodněprávního *iusnaturalismu*. Ten zažil ve druhé polovině 20. století hned dvojnásobný návrat, a to po druhé světové válce a po skončení války studené. V obou případech bylo výsledkem mj. posílení pozice jednotlivce na mezinárodní scéně a otevření možnosti jeho mezinárodní ochrany (v rámci systému lidských práv), respektive mezinárodního postihu (v rámci mezinárodního trestního práva). V obou případech se pracovalo právě s koncepty, jako je cit pro spravedlnost či idea lidskosti, jichž se Hobza vzhledem k jejich vágnosti obával. Hobza sám byl svědkem prvního návratu a reflektoval ho ve svém spise o stíhání válečných zločinců z roku 1946, tezi o ústupu *iusnaturalismu* ale neopustil.

S odstupem několika desetiletí lze říci, že se tato teze nenaplnila a že mezinárodní právo se vyvíjí v symbióze pozitivismu a *iusnaturalismu*. Navíc se objevila celá řada nových přístupů k mezinárodnímu právu (kritická studia, postmodernismus, právo a ekonomika aj.), která dále zpochybňují tezi o třífázovém vývoji mezinárodního práva završeným konečným triumfem pozitivismu. Současně je třeba uznat, že události posledních let daly za pravdu některým obavám, jež Hobza formuloval. Jeho výhrady vůči přirozenému právu vycházely zčásti z přesvědčení o tom, že normy opřené o rozum či morálku těžko získají univerzální shodu, zčásti pak z názoru, že tyto normy jsou *a priori* vágní, a mohou tak být snadno účelově využity (či zneužity). Právě to se podle některých autorů stalo např. u mezinárodních trestních tribunálů zřízených v 90. letech ke stíhání zločinů spáchaných za občanských válek v bývalé Jugoslávii a ve Rwandě. Tribunály soudily obžalované z části na základě „soudci vyrobeného práva“ (*judge-made law*), což je stavělo před „*neustálé riziko toho, že někoho potrestají za činy, jež nebyly trestné v době svého spáchání*“.³⁸ Posun v mezinárodním právu zde tak byl „zaplacen“ dočasným oslabením některých jeho zásad (*nullum crimen sine lege* aj.), což je právně velmi problematické.

³⁶ COMTE, Auguste. *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société*. Paris: Les Éditions Aubier-Montaigne, 1970.

³⁷ Ibidem, s. 24–25.

³⁸ DEGAN, Vladimír-Djuro. On the Sources of International Criminal Law. *Chinese Journal of International Law*. 2005, Vol. 4, No. 1, s. 78.

Zatímco v odhadu budoucnosti ideových základů mezinárodního práva se Hobza úplně netrefil, jeho prognóza týkající se vzniku *mezinárodních institucí*, včetně stálých soudů, byla poměrně správná. Přesněji řečeno, další vývoj jeho prognózu nejen naplnil, ale i překonal. Jak jsme viděli, již ve spise z roku 1913 vyjádřil Hobza přesvědčení, že v brzké době dojde k ustavení určitých mezinárodních institucí na univerzální i regionální úrovni. Současně měl za to, že tyto instituce budou výrazně limitovány zásadami suverenity a rovnosti států. Hlavní formou instituce pro něj měly být mezinárodní konference rozhodující na základě principu jednomyslnosti (po vzoru haagských konferencí z let 1899 a 1907). Tyto konference se měly scházet pravidelně a jejich klíčovým úkolem měla být kodifikace obyčejů a příprava nových smluvních úprav. Vedle toho měly vzniknout určité stálé soudní instituce, byť Hobza měl za to, že zásada rovnosti zabrání vzniku univerzálního soudu s jednotnou jurisdikcí a že tak spíše vzniknou menší specializované soudní instituce (po vzoru Mezinárodního kořistního soudu zřízeného v roce 1907 k řešení sporů při zabavení lodí). Hobza nevyklučoval, že jednou dojde ke vzniku stálých institucí obecného charakteru (univerzální organizace, stálý obecný soud), domníval se ale, že se tak stane až v daleké budoucnosti.

Ve skutečnosti šel vývoj kupředu velmi rychle. Sám Hobza za svého života viděl vznik mnoha nových institucí. Některé působily v meziválečném období (Společnost národů, Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti aj.), jiné byly založeny po druhé světové válce (OSN, Mezinárodní soudní dvůr, různé regionální organizace aj.). Je pravda, že osud první generace těchto institucí mnoho důvodů k optimismu nedával a zdánlivě plně potvrzoval Hobzovy obavy z toho, že obecné instituce budou buď nespravedlivé, nebo neefektivní, popřípadě oboje. Instituce vzniklé po roce 1945, přes všechny své nedostatky, již fungují lépe. Nový systém je založen na kombinaci zásad všeobecného zastoupení (Valné shromáždění OSN), omezenější reprezentace (Rada bezpečnosti) a expertního složení (Mezinárodní soudní dvůr). Členství v systému je *de iure* dobrovolné, *de facto* je ovšem těžké zůstat mimo něj, neboť to přináší mezinárodní izolaci. To odpovídá Hobzově názoru, že „*přítomná doba značí přechod od volného společenství k organizované jednotě*“,³⁹ i náhledu jím hojně citovaného švýcarského právníka Maxe Hubera, podle něhož mezinárodní právo spěje ke vzniku obecného svazu.

Hobzu by nejspíše překvapil vývoj v oblasti mezinárodního soudnictví, neboť této otázce věnoval velkou pozornost. Sám popsal počátek 20. století jako dobu charakterizovanou „*bojem o mezinárodní judikaturu*“.⁴⁰ Viděl přitom velký rozdíl mezi rozhodčími orgány, jež v dané době již existovaly, a soudy, které teprve – v podobě již zmíněného Mezinárodního kořistního soudu – začínaly vznikat. Zatímco v rozhodčím řízení si strany sporu uchovávaly velký vliv, v řízení soudním se pánem kauzy stával sám soudní orgán. Proto Hobza považoval vznik mezinárodních soudů, na rozdíl od využívání arbitráže, za skutečný přelom ve vývoji mezinárodního práva. A proto také původně očekával, že k němu jen tak nedojde. Sám byl již svědkem toho, že se v daném ohledu mýlil, neboť ještě za jeho života vznikly nejprve Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti a později Mezinárodní soudní dvůr. Skutečný boom soudních institucí pak nastal několik desetiletí po Hobzově odchodu, na přelomu 20. a 21. století. Zajímavé přitom je, že větší odklon

³⁹ HOBZA, Antonín. *Právev mezinárodním ku právu světovému*, s. 60.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 46.

od Hobzou zdůrazňovaných zásad mezinárodního práva (suverenita, rovnost) přinesly až soudy, které neřeší spory mezi státy, ale posuzují záležitosti týkající se jednotlivců (Evropský soud pro lidská práva, Mezinárodní trestní soud aj.). Vznik takovýchto orgánů si přitom Hobza těžko mohl ve své době představit.

Třetí vývojový trend, který Hobza identifikoval, spočíval v posilování mechanismů *kontroly a vynucování* mezinárodního práva. Hobza, jak už jsme viděli, považoval efektivní zajištění dodržování práva za jednu z podmínek jeho platnosti. Současně byl toho názoru, že i když „*dosud není plně fungující kontroly*“,⁴¹ mezinárodní právo je z větší části zachovááno. Upozornil totiž na to, že vedle formálně právních mechanismů vynucení zajišťuje dodržování mezinárodního práva i mnoho nástrojů neprávních. Mezi ty řadil Hobza právní přesvědčení civilizovaných národů, včetně názoru veřejného mínění, hospodářskou závislost mezi státy, obavu z politické izolace, obavu z odvety nebo války, rozsudky mezinárodních judičiálních mechanismů a kolektivní diplomatické či vojenské akce proti narušiteli. Toto pojetí je dosti moderní a má až překvapivě blízko třeba k tzv. teorii tří „R“ amerického právníka Andrew Guzmána.⁴² Podle Guzmána státy povětšinou dodržují mezinárodní právo proto, že si chtějí zachovat dobrou pověst (*reputation*), chtějí zachovat dobré vztahy s jinými státy (*reciprocity*), nebo se obávají negativní reakce jiných států (*retaliation*). Všechny tyto prvky jsou u Hobzy přítomny, a lze je tak označit za jednoho z předchůdců současného studia dodržování práva (*compliance studies*).

Hobza považoval neprávní nástroje kontroly a vynucování mezinárodního práva za zásadní, současně ale odhadoval, že v budoucnu posílí také mechanismy právní. Jeho naděje se přitom primárně upíraly k již zmiňovanému vzniku stálých mezinárodních soudů. „*Nikoli státní moc, nýbrž soudce byl za všech věků nejlepší ochranou práva a jeho garancí.*“⁴³ Je otázkou, nakolik se tato teze potvrdila; a nakolik vůbec může na mezinárodní scéně platit. Hobza byl v tomto ohledu možná až příliš zajatcem vnitrostátního modelu. Předpokládal totiž, že má-li mezinárodní právo fungovat podobně efektivně jako právo národní, musí mít totožné instituce a opírat se o dělbou moci mezi zákonodárce (konference, v budoucnu snad světový parlament), správu (mezinárodní instituce) a justici (mezinárodní soudy). Právě soudy měly mít poslední slovo při posuzování toho, zda určitý stát porušil mezinárodní právo, a při určení sankce. Takový model se na mezinárodní scéně zatím neprosadil. Brání tomu to, že, jak sám Hobza zdůrazňoval, zatímco uvnitř státu jsou tvůrci norem odlišní od jejich adresátů, v mezinárodních vztazích je mezi oběma kategoriemi povětšinou rovnítko. Mezinárodní právo si tak musí vytvářet specifické nástroje vynucení, jako je třeba systém kolektivní bezpečnosti OSN (opřeny primárně o Radu bezpečnosti, ne Mezinárodní soudní dvůr).

Předchozí poznámka uvádí poslední oblast, ve které Hobza očekával do budoucna značné změny, a to *vztah mezinárodního a vnitrostátního práva*. Hobza působil v době, kdy v praxi převažoval právní dualismus, v teorii se ale začaly objevovat monistické názory. Zastávali je zejména Hobzou nepřilíš oblíbení normativisté z vídeňské a brněnské školy, kteří považovali právo za jeden obecný normativní systém. Hobza tento názor

⁴¹ Ibidem, s. 28.

⁴² GUZMAN, Andrew T. *How International Law Works: A Rational Choice Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

⁴³ HOBZA, Antonín. *Práve mezinárodním ku právu světovému*, s. 81.

nesdílel, nehájil však ani, jak bývá někdy uváděno,⁴⁴ striktně dualistické stanovisko. Jeho postoj byl pragmatický. Měl za to, že „*má-li mít turzení o tom, že stát je právně zavázán mezinárodní smlouvou, nějaký význam, je třeba ho vykládat v tom smyslu, že příslušné závazky se vztahují na všechny jeho orgány a všechny jeho občany, neboť právě oni tvoří „stát“*“.⁴⁵ Hobza si tak dovedl představit, že by pramen mezinárodního práva působil přímo na vnitrostátní úrovni a vytvářel zde práva a povinnosti. Předpokládal také, že právě tento model se v budoucnu prosadí, neboť je pro dodržování mezinárodního práva nejpriznivější.⁴⁶ Další vývoj mu v tomto dal za pravdu: trend směřuje od dualismu k monismu, jak ostatně potvrzuje i česká právní úprava (do roku 1991 striktně dualistická, nyní umírněně monistická).⁴⁷

Konečně, sluší se přiznat, že vedle odhadů, které se zcela nebo aspoň zčásti naplnily, obsahuje Hobzovo dílo také některé prognózy, které nevyšly. Za všechny lze, pro zajímavost, uvést Hobzovu poznámku, že „*co do řeči sotva asi nastane zásadní změna naproti stavu nynějšímu, za něhož oficiálním jazykem je jazyk francouzský, čímž i francouzskému způsobu myšlení právníckého dostává se nepřímou zvláště pronikavého vlivu na formování práva mezinárodního*“.⁴⁸ Sto let po napsání této poznámky je zjevné, že francouzština své postavení dominantního jazyka mezinárodního práva (a diplomacie) ztratila ve prospěch angličtiny⁴⁹ a že spolu s tím došlo k oslabení vlivu kontinentální právní kultury na mezinárodní právo, které se dnes inspiruje spíše anglosaskou kulturou práva a právního myšlení. Jak by Hobza tuto změnu reflektoval, je těžké odhadovat, vzhledem k pragmatickým rysům své tvorby by se s ní ale zřejmě vyrovnal lépe než mnozí jeho současníci (např. normativisté).

3. NAIVNÍ SNÍLEK, NEBO OPATRNÝ REALISTA?

Antonín Hobza patřil mezi přední představitele československé (a původně rakousko-uherské) doktríny mezinárodního práva první poloviny 20. století. Svůj první spis věnovaný mezinárodnímu právu, *Právem mezinárodním ku právu světovému*, vydal v roce 1913, spis poslední, dodatek o stíhání válečných zločinců, v roce 1946. V mezidobí se svět výrazně změnil a spolu s ním se změnilo mezinárodní právo. Hobzův náhled na toto právo ale zůstal poměrně konstantní. Hobza předpovídal mezinárodnímu právu nadějnou budoucnost. Věřil, že toto právo bude ovlivňovat mezinárodní dění stále výrazněji, že jej státy budou reflektovat ve svých vnitrostátních právních řádech a že vzniknou různé mezinárodní instituce, jež budou mít za úkol kodifikovat normy mezinárodního práva a dbát o jejich dodržování. Tyto odhady Hobza poprvé formuloval již v době před první světovou válkou, kdy bylo mezinárodní právo obsahově chudé, mnoho zemí z něj bylo

⁴⁴ ŠTURMA, Pavel. *The History and Developments*, s. 6.

⁴⁵ HOBZA, Antoine. *La République Tchecoslovaque et le Droit International*, s. 399.

⁴⁶ Ve spise z roku 1946 se Hobza hlásí k názoru převzatému z anglosaských zemí, podle něž „*tvoří mezinárodní právo součást práva vnitrostátního a může tedy být aplikováno přímo*“ (HOBZA, A. *Přehled mezinárodního práva válečného*, s. 168). Jde o jasné přihlášení se k monistickému přístupu.

⁴⁷ Srov. MALENOVSKÝ, Jiří. *Mezinárodní právo veřejné*, s. 376–482.

⁴⁸ HOBZA, Antonín. *Právem mezinárodním ku právu světovému*, s. 55.

⁴⁹ Z jazykového hlediska je zajímavé i to, že zatímco Hobzovy texty ve francouzštině čte dnešní čtenář bez problémů, jeho texty české působí poněkud anachronicky.

vyloučeno, neexistovala žádná obecná mezinárodní organizace ani stálý mezinárodní soud a státy se standardně hlásily k zásadám dualismu. Mohl tak působit jako lehce naivní snílek, u něhož přání je otcem myšlenky.

Vývoj mezinárodního práva v období posledních sta let dal ovšem Hobzovi z větší části za pravdu. Mezinárodní právo se obsahově velmi obohatilo a dnes zasahuje prakticky do všech oblastí života. Vznikly četné mezinárodní instituce, od technických svazů typu Světové poštovní unie, přes univerzální a regionální mezinárodní organizace (OSN, Rada Evropy aj.) až po úzce integrovaná nadnárodní uskupení (Evropská unie). Státy postupně opouštějí striktně dualistický přístup a začínají mezinárodněprávní normy inkorporovat přímo do svých vnitrostátních právních řádů. Prosadila se dokonce i pravidla, která Hobza považoval za čirou utopii (např. zákaz použití síly a hrozby silou⁵⁰). Došlo k redefinici konceptu suverenity. Míra těchto změn spolu s rychlostí, s jakou k nim došlo, výrazně překonaly všechny Hobzova očekávání. V jejich světle pak již Hobza nepůsobí jako snílek, ale spíše jako opatrný realista, který se držel snad až příliš při zemi. „Omluvou“, je-li jaké třeba, mu budiž to, že – jak hezky napsal v roce 1913 a jak by mohl opět napsat v roce 2015 – „vývoj práva mezinárodního v posledních letech spěje tak rychle ku předu, že věda postrádá klidu – potřebného nejen pro ustálení názorů ale i právního života samého“.⁵¹

⁵⁰ Hobza měl za to, že „s odstraněním války nelze dosud vážně počítati“. Ibidem, s. 76.

⁵¹ Ibidem, s. 55–56.

Antonín Hobza – a Naive Utopian or a Cautious Realist?

Veronika Bílková

Abstract: The article introduces the work of professor Antonín Hobza, a Czechoslovak expert on international law who lived in the first half of the 20th century. The first section presents and assesses Hobza's view of international law taking into account changes that have taken place in international law since Hobza's concerning its subjects, sources and fundamental principles. The second sections gives an overview of Hobza's estimates for the future development of international law, concerning the relationship between natural law and positive law, the establishment of international institutions, including permanent international courts, changes with respect to the control and enforcement mechanisms and the relationship between international law and national legal orders. The article shows that although in his time, Hobza could have been seen as a naive utopian, from today's point of view, he rather scores as a cautious realist. Having successfully identified the main trends of the future development of international law, Hobza underestimated the rate and extent of this development.

Key words: Antonín Hobza, history, international institutions, international law